

Αθηνά Αθανασίου

Υλοποιώντας το έμφυλο σώμα: Η πολιτική υπόσχεση της επιτελεστικότητας

«Τι γίνεται με την υλικότητα του σώματος;»: Μετά την έκδοση του *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity* της Judith Butler (1990), αυτή η ερώτηση τέθηκε επίμονα από κάποιες θεωρητικούς του φεμινισμού, που ανησυχούσαν ότι η θεωρία για την επιτελεστικότητα του φύλου παραμελεί την απτή, υλική σωματικότητα του έμφυλου υποκειμένου.¹ Είναι γνωστό ότι η φεμινιστική θεωρία έχει ιστορικά υπάρξει κατεξοχήν πεδίο αμφισβήτησης των φυσικών και βιολογικών θεμελιώσεων των έμφυλων σχέσεων κυριαρχίας και καταπίεσης, όπως έχει χαρακτηριστικά αποτυπωθεί στις συζητήσεις περί βιολογικού και κοινωνικού φύλου, αλλά και στην επιστημολογική αντιδικία μεταξύ ουσιοκρατίας και αντι-ουσιοκρατίας. Υπό την επίδραση της μεταδομιστικής φεμινιστικής θεωρίας, αναδύθηκε εκ νέου το ζήτημα της υλικότητας του έμφυλου σώματος ως θεωρητικό και πολιτικό διακύβευμα.

Παρά το γεγονός όμως ότι η μεταδομιστική θεωρία έχει κατηγορηθεί για αδιαφορία απέναντι στη βιωμένη σωματική υλικότητα, το σώμα –αυτό το άρρητο και αδιανόητο της δυτικής μεταφυσικής– αποτέλεσε μία από τις πιο δυναμικές περιοχές ενδιαφέροντος της μεταδομιστικής φεμινιστικής αναθεώρησης του υποκειμένου. Για την ακρίβεια μάλιστα, μέσω του έργου της Butler, ενός έργου που τοποθετείται στις διασταυρούμενες γενεαλογίες της φεμινιστικής, της φουκοϊκής, της queer, της ψυχαναλυτικής και της μαρξιστικής θεωρίας, το έμφυλο σώμα τίθεται στο επίκεντρο της φεμινιστικής σκέψης· όχι ως υλικότητα καθαυτή, ωστόσο, αλλά ως *υλοποίηση*.

Περιγράφοντας το φύλο ως σωματική τεχνουργία, η Butler είχε ήδη αναλύσει στο *Gender Trouble* τους τρόπους με τους οποίους η έμφυλη κανονικότητα διαμορφώνει την έννοια και την αίσθηση του σώματος. Εμπνεόμενη από το έργο του

¹ Βλ. σχετικά, Sara Salih (επιμ. με την Judith Butler), *The Judith Butler Reader*, Οξφόρδη, UK: Blackwell Publishing, 2004, σ. 138.

Μισέλ Φουκώ, η συγγραφέας επεξεργάστηκε θεωρητικά το «φυσικό» σώμα ως το φυσικοποιημένο προϊόν σχηματισμών λόγου και σχέσεων εξουσίας. Συγκεκριμένα, προσέγγισε τις έμφυλες κατηγορίες ως «κανονιστικές μυθοπλασίες» που παράγονται μέσα από επαναλαμβανόμενες κοινωνικές τελετουργίες της εξιδανικευμένης κανονικότητας, αλλά και παραμένουν, αναπόφευκτα, ανοιχτές σε πρακτικές κριτικής ανασήμανσης του ηγεμονικού λόγου. Έτσι, η Butler θεωρητικοποίησε το φύλο ως παραστασιακή επιτέλεση, ή επιτελεστική εκφορά: δηλαδή, ως ένα κοινωνικό δράμα που αποκρυσταλλώνεται στο χρόνο, μέσω της επιτελεστικής επανάληψης [performative reiteration] σωματικών πρακτικών οι οποίες συμπυκνώνουν την κανονιστική μυθοπλασία ενός αρραγούς έμφυλου εαυτού. Στην οπτική της Butler, η έννοια του φύλου αναφέρεται στις διαδικασίες και τις δοκιμασίες μέσω των οποίων εν-σωματώνεται το ηγεμονικό ιδεώδες του φύλου· αναφέρεται, δηλαδή, σε μια κοινωνική χρονικότητα στο πλαίσιο της οποίας παγιώνεται ο ορίζοντας του διανοητού φύλου και, μέσω αυτού, η ηγεμονική επικράτεια του αναγνωρίσιμου έμφυλου σώματος.

Η ερώτηση, όμως, και μαζί εκείνη η συνήθως φιλική, εποικοδομητική διαμαρτυρία από την πλευρά κάποιων θεωρητικών του φεμινισμού συνέχισε να επανέρχεται: Είναι δυνατό να μην «υπάρχει» σώμα πριν από την πειθαρχική ενστάλαξη του κανονικού και πριν από την επιβεβλημένη αποποίηση μη καθιερωμένων έμφυλων πρακτικών; Αυτή είναι η ερώτηση την οποία η Butler επιχειρεί να θέσει εκ νέου και να επεξεργαστεί κριτικά στο βιβλίο της *Σώματα με Σημασία: Οριοθετήσεις του «Φύλου» στο Λόγο* (1993), ένα έργο που δικαίως θεωρείται μια από τις σημαντικότερες συνεισφορές στη σύγχρονη φεμινιστική θεωρία, στην queer θεωρία, αλλά και στην πολιτική φιλοσοφία. Η συγγραφέας ανασκευάζει εδώ μια παρερμηνεία που ανέκυψε από κάποιες απλουστευτικές και μηχανιστικές αναγνώσεις του *Gender Trouble*: υποστηρίζοντας ότι η υλικότητα του έμφυλου σώματος παράγεται μέσα σε πειθαρχικά καθεστώτα λόγου, δίνει ιδιαίτερη έμφαση στο ότι η έννοια της επιτελεστικότητας του φύλου δεν θα πρέπει να παραπέμπει σε ένα προ-υπάρχον ταυτοτικό υποκείμενο που είτε υιοθετεί πειθήνια είτε αποποιείται κατά βούληση τις διάφορες, διαθέσιμες πολιτισμικές εκφορές του φύλου.

Στο *Σώματα με Σημασία*, η Butler έχει την ευκαιρία να ελέγξει τα όρια της θεωρίας του Φουκώ για τη συγκρότηση του υποκειμένου, εξετάζοντας το ζήτημα της υλικότητας του έμφυλου σώματος. Ήδη από τις σελίδες του *Gender Trouble*, είχε

επισημάνει κριτικά ότι κάποιες όψεις της θεωρίας του Φουκώ θεμελιώνονται στην παραδοχή ενός προ-πολιτισμικού σώματος, «μιας υλικότητας που προηγείται της σημασιοδότησης και της μορφοποίησης» (σ. 166). Απαντώντας στους επικριτές της που την εγκαλούσαν για υποτίμηση της εμπειρίας του σώματος, αναγνωρίζει στο *Σώματα με Σημασία* ότι και βέβαια υπάρχουν σώματα που ζουν και πεθαίνουν, τρώνε και κοιμούνται, πονούν και απολαμβάνουν. Ωστόσο, η αναγνώριση αυτής της αναπόδραστης υλικής αναγκαιότητας δεν αρκεί. Δεν υπάρχει τίποτε το απλώς αδιαμφισβήτητο και υπεράνω κριτικής ανάλυσης σ' αυτή την παραδοχή, επιμένει. Χρειάζεται η επεξεργασία των τρόπων με τους οποίους τα σώματα ζουν και παρουσιάζονται, εκφέρονται και υποφέρουν, μέσα στους παραγωγικούς περιορισμούς που θέτουν έμφυλοι ρυθμιστικοί μηχανισμοί. Έτσι, σε αντίθεση με τις θεωρήσεις που προϋποθέτουν μια οντολογία της σεξουαλικής διαφοράς, η Butler διερευνά πώς αυτή έχει φτάσει να προσλαμβάνεται ως το έμβλημα της δεδομένης και αυτονόητης σωματικής υλικότητας. Πώς γίνεται κάποια σώματα να έχουν μεγαλύτερη σημασία από άλλα, ρωτάει, πώς γίνεται να απολαμβάνουν μια νομιμότητα που δεν αναγνωρίζεται σε άλλα; Πώς αποδίδεται σημασία και νόημα στην υλικότητα κάποιων σωμάτων; Επομένως, αν την ενδιαφέρει κάτι σχετικά με την οντολογία, είναι η ιστορικότητα και η πολιτική της.

Το έργο αυτό αποτελεί, πράγματι, σταθμό στην ιστορία της φεμινιστικής σκέψης. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι σηματοδοτεί την επιστημολογική μετατόπιση από τη θεωρία της κοινωνικής κατασκευής του φύλου στη θεωρία της επιτελεστικής υλοποίησης του φύλου. Στη θέση της κοινωνικής κατασκευής που τείνει να εκλαμβάνει ως δεδομένη και αυτόδηλη την υλικότητα του φύλου, η Butler αντιπροτείνει την αναλυτική έμφαση στις ίδιες τις διαδικασίες που ορίζουν και οροθετούν την επικράτεια της υλικότητας. Η ανάλυση μετατίθεται στην κριτική αναθεώρηση της τοπογραφίας της κατασκευής, μιας τοπογραφίας ή σκηνογραφίας που θεμελιώνεται στην αντίθεση υλικότητας και κατασκευής. Το ερώτημα είναι τι είδους «κατασκευές» συγκαλύπτονται μέσω της εγκαθίδρυσης της «υλικότητας» ως το μη-αναγώγιμο τοπογραφικό εκτός ή υπό της ίδιας της διαδικασίας της κατασκευής, δηλαδή ως αυτό που παραμένει εξωτερικό ως προς την κοινωνική κατασκευή ή που αποτελεί το υπόστρωμά της. Κεντρικό ερώτημα αυτής της επεξεργασίας, επομένως, είναι πώς μπορούμε να αναπτύξουμε μια φεμινιστική θεωρία του σώματος που, αν και εκκινεί από τις παραδοχές της κοινωνικής κατασκευής του φύλου, διερευνά ωστόσο τα όρια του κονστρουκτιβισμού και προχωρεί στη θεωρητική αποτίμηση της

ίδιας της υλικότητας του σώματος – δεν αφήνει, δηλαδή, εκτός θεωρητικής πραγμάτευσης την «ύλη» του φύλου.

Η Butler ασκεί κριτική στις φαινομενολογικές επεξεργασίες της ενσωμάτωσης ή σωματοποίησης, οι οποίες εκλαμβάνουν ως δεδομένη τη διχοτομία μεταξύ (προϋπάρχουσας) αδρανούς σωματικής υλικότητας και (επερχόμενης) σημαίνουσας κοινωνικότητας. Για την Butler, η οποία συνομιλεί κριτικά με τη φαινομενολογία, το σώμα δεν έχει οντολογική υπόσταση *πριν, έξω, ή πέρα* από τις κοινωνικές πρακτικές και πολιτικές ρυθμίσεις που το συγκροτούν μέσα στο πλαίσιο της έμφυλης και ετεροκανονιστικής ιεραρχίας. Το φύλο εγκαθιδρύεται, συνεχώς, μέσω μιας τελετουργικά τυποποιημένης –αν και πάντοτε ατελούς– επανάληψης σωματικών στάσεων και έξεων που υπαγορεύει το εξιδανικευμένο πρότυπο της έμφυλης κανονικότητας.

Το έργο της Butler αναθεωρεί ριζικά την προβληματική του σώματος εκλαμβάνοντας την υλικότητα «ως αποτέλεσμα εξουσίας, ως το πιο παραγωγικό αποτέλεσμα της εξουσίας» (σ. 2). Ανασκευάζει, έτσι, τις ανεπάρκειες των απλοϊκών εκείνων εκδοχών του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού, οι οποίες εκλαμβάνουν το κοινωνικό ως κατασκευή που εγγράφεται και οικοδομείται εκ των υστέρων πάνω σε μια προϋπάρχουσα, προ-κοινωνική σωματική πρώτη ύλη· στις θεωρήσεις αυτές, το σώμα αντιπροσωπεύει την αδρανή, παθητική υλικότητα που προηγείται του λόγου και της εξουσίας, και που παίρνει μορφή και νόημα από την ενεργητική επέμβαση της κοινωνικής συνθήκης. Η Butler αντιπαρατίθεται σε οποιαδήποτε επιχειρηματολογία περί «έμφυλης/σεξουαλικής διαφοράς» η οποία επικαλείται μια δεδομένη εκ των προτέρων, στατική και κοινωνικά ουδέτερη υλική σωματικότητα, μια υλική σωματικότητα που προηγείται των σχηματισμών λόγου για το σώμα, το φύλο και τη σεξουαλικότητα. Οι αιτιακές και ιεραρχικές αντιθέσεις «παθητική φύση» έναντι «ενεργητικού πολιτισμού» και «αδρανής ύλη» έναντι «νοήμονος μορφής» τίθενται σε κριτική εξέταση στο πλαίσιο της επιτελεστικής θεώρησης του φύλου, η οποία επιζητεί να διορθώσει τις θετικιστικές συνδηλώσεις ή αποκλίσεις της θεωρίας της κοινωνικής κατασκευής. Έτσι, αναθεωρούνται τα αληθειακά καθεστώτα της δυτικής μεταφυσικής, τα οποία νομιμοποιούν δυϊσμούς, όπως «σώμα/πνεύμα», «ύλη/μορφή», «υλικότητα/κοινωνικότητα», κτλ.

Η Butler αποδομεί τη ριζική διάκριση μεταξύ λόγου και υλικότητας: ειδικότερα, εξετάζει κριτικά τη συμβατική επιστημολογική παραδοχή που θεωρεί την υλικότητα οντολογικά διακριτή από το λόγο. Το (έμφυλο) σώμα δεν είναι απλώς και

μόνο θέμα γλώσσας, υποστηρίζει, αλλά ούτε και μπορεί να είναι πλήρως αποσυνδεδεμένο από αυτήν. Δεν είναι μόνο αδύνατον να εξέλθουμε της γλώσσας προκειμένου να συλλάβουμε την υλικότητα, αλλά και κάθε απόπειρα αναφοράς μας σε μια κάποια υλικότητα επιτελείται μέσω μιας διαδικασίας σήμανσης και σημασιοδότησης (υλικής επίσης), από την οποία αυτή η υλικότητα δεν μπορεί να αποδεσμευτεί πλήρως. Υλικότητα και γλώσσα συνυφαίνονται και αλληλοεξαρτώνται, αν και δεν ανάγονται πλήρως η μια στην άλλη: καμία δεν υπερβαίνει την άλλη και καμία δεν προηγείται της άλλης. Δεν είναι μεταξύ τους ούτε εντελώς ταυτόσημες ούτε ριζικά διαφορετικές. Προκειμένου να διερευνήσει την περίπλοκη αυτή αμοιβαιότητα, η Butler θέτει το ζήτημα της σωματικής υλικότητας: πώς συνδέεται η υλικότητα των σωμάτων με την υλικότητα της γλώσσας; Αντιστεκόμενη σε κάθε λογική πρόσληψης της σωματικής υλικότητας ως δεδομένης, επιχειρεί να αναλύσει πώς τα σώματα υλοποιούνται· με άλλα λόγια, πώς παίρνουν τη μορφή μέσω της οποίας σημαίνεται η υλική διακριτότητά τους. Αυτή η δια-μόρφωση των ορίων του σώματος πραγματοποιείται μέσω απαγορεύσεων, εκτοπισμών και απωλειών. Ποιες είναι αυτές οι ετερότητες που αποκλείονται και αποβάλλονται από το σώμα προκειμένου να χαραχθούν τα σύνορα που το καθιστούν ενιαίο και αναγνωρίσιμο; Και πώς εν-σωματώνονται τα αντικείμενα της αποποίησης και του αποκλεισμού, τα απόβλητα της υποκειμενοποίησης, διεμβολίζοντας κάθε απόπειρα επίτευξης μιας αρραγούς ταυτότητας, αποτελώντας ωστόσο ταυτόχρονα τη συνθήκη εκείνη που επιτρέπει και καθιστά δυνατή κάθε ταύτιση; Αυτή είναι η κρίσιμη αμφισημία που ενοικεί στην καρδιά της έμφυλης μιμητικής υλοποίησης.

Ασκώντας κριτική στις θετικιστικές και μηχανιστικές θεωρήσεις που εκλαμβάνουν το σώμα ως υλικό υπόβαθρο της κοινωνικοποίησης και ως οντολογική βάση και προϋπόθεση κάθε εμπρόθετης δράσης, η Butler υποστηρίζει μια εννοιολογική πρόσληψη της έμφυλης κατασκευής που θα εμπεριέχει δυναμικά την υλικότητα του σώματος, όχι όμως με την έννοια της οντολογικής βεβαιότητας, αλλά με την έννοια της διαρκούς (και διαρκώς ατελούς και αστάθμητης) επιτελεστικής υλοποίησης των εκάστοτε ηγεμονικών ιδεωδών και μυθοπλασιών του φύλου. Αυτή η δυναμική, κριτική επαν-ενεργοποίηση της θεωρίας της κοινωνικής κατασκευής εισάγει μια σύνθετη, μη-βουλησιαρχική πρόσληψη της εμπρόθετης δράσης: στην αδιάλειπτη διαδικασία διαμόρφωσης του υποκειμένου, η εμπρόθετη δράση και η δυνατότητα μετασχηματισμών δεν εντοπίζονται εκτός των σχέσεων εξουσίας, αλλά

πηγάζουν –εν είδει μιας δομικής ενδεχομενικότητας- μέσα από τους ίδιους τους περιορισμούς που διαμορφώνουν την ανθρώπινη υποκειμενικότητα μέσα στο χρόνο.²

Με αυτούς τους όρους είναι που επανέρχεται το ζήτημα της επιτελεστικότητας στο βιβλίο αυτό: Η διαδικασία *υλοποίησης* των σωμάτων ως σωμάτων που *είναι σημαντικά* και *έχουν σημασία* είναι σύμφυτη με μια παραγωγική βία που χρειάζεται αδιάκοπα να επιβεβαιώνεται ως συμβολικό ιδεώδες· τα υπολείμματα ή απορρίμματα αυτής της διαδικασίας -το «καταστατικά εκτός» της υλοποίησης των σωμάτων ως σωμάτων που έχουν σημαίνουσα και σημαντική υπόσταση- συνιστούν ένα πεδίο αποκλεισμού από το συμβολικό νόημα αλλά και ενδεχόμενης κριτικής στον ηγεμονικό λόγο που παράγει αυτό το νόημα. Στο πλαίσιο μιας κριτικής γενεαλογίας που ιχνηλατεί στη φιλοσοφία, την ψυχανάλυση, τη λογοτεχνία και τον κινηματογράφο, η συγγραφέας επεξεργάζεται την έννοια της υλικότητας ως ιστορική διαδικασία έμφυλων ιεραρχιών και αποκλεισμών. Η υλικότητα του σώματος έχει ιστορία· δεν αναφέρεται σε μια εγγενή φυσική ουσία, αλλά, αντίθετα, εκθέτει τις οντολογικές και επιστημολογικές βεβαιότητες, καθώς και τις απαλείψεις και συσκοτίσεις, μέσω των οποίων καθιερώνεται και εμπεδώνεται η έμφυλη σωματικότητα ως κοινωνικά και πολιτισμικά διανοητή, αναγνωρίσιμη και αποδεκτή.

Έτσι, για την Butler, το έμφυλο σώμα αποτελεί πεδίο επιτελεστικού αγωνισμού· πεδίο διαρκών και δυναμικών σχέσεων εξουσίας, επιθυμίας, αποποίησης, ιδιοποίησης, διαφοράς, ταύτισης, εκτοπισμού και αντιδικίας. Με αυτή την έννοια, η συγγραφέας επεξεργάζεται «την έννοια της ύλης, όχι ως πεδίο ή επιφάνεια, αλλά ως διαδικασία υλοποίησης η οποία σταθεροποιείται μέσα στο χρόνο παράγοντας έτσι το αποτέλεσμα του συνόρου, της σταθερότητας και της επιφάνειας που αποκαλούμε ύλη» (σελ. 9). Το ζήτημα που θέτει στο επίκεντρο της ανάλυσής της είναι πώς και γιατί η υλικότητα του φύλου κατανοείται στερεοτυπικά ως κάτι που φέρει και θεμελιώνει τις πολιτισμικές κατασκευές και, επομένως, ως κάτι που δεν μπορεί το ίδιο να είναι κατασκευή. Το βιολογικό και ανατομικό έμφυλο σώμα, το οποίο εκλαμβάνεται συμβατικά ως το υλικό υπόστρωμα που υπο-δέχεται την πολιτισμική εγγραφή του κοινωνικού φύλου, θεωρητικοποιείται από την Butler ως ένα ρυθμιστικό ιδεώδες που βρίσκεται διαρκώς σε μια ανοιχτή, ατελή και α/συνεχή διαδικασία

² Pheng Cheah, «Mattering», review essay, *Diacritics* 26(1): 108-139 (1996), σ. 112.

φυσικοποίησης μέσω τελετουργικά επαναλαμβανόμενων πρακτικών επικύρωσης και αποκλεισμού.

Με αυτή την έννοια, η Butler δεν επιδιώκει να επιβεβαιώσει καθησυχαστικά την υλική διάσταση, τις υλικές συνθήκες ή τους υλικούς όρους, της έμφυλης κατασκευής.³ Το αντίθετο: θέτει υπό αίρεση την οντολογική βεβαιότητα που διέπει τη συμβατική επιστημολογία της υλικής, σωματικής υπόστασης του φύλου. Ειδικότερα, επιζητεί να ανιχνεύσει δυνατότητες εμπρόθετης δράσης πέρα από τον ουσιοκρατικό ντετερμινισμό της ύλης, αλλά και να αποσυναρμολογήσει το επίμονο πολιτισμικό στερεότυπο της θηλυκοποίησης της ύλης.⁴ Υποστηρίζει ότι η συμβατική τοπογραφική και γενεαλογική διάκριση ύλη/μορφή ανήκει σε μια φαλλογοκεντρική οικονομία που συνδέει την ύλη με την κατηγορία του θηλυκού: η τελευταία ορίζεται ως ο καταστατικός Άλλος και, ταυτόχρονα, ως η απαραίτητη υλική, αναπαραγωγική συνθήκη (η «μήτρα») αυτής της οικονομίας. Η Butler αποδομεί την κλασική οργανική διασύνδεση του θηλυκού με το υλικό, όπως αυτή αποτυπώνεται παραδειγματικά στις ετυμολογικές συνδέσεις του «μητρικού» (*mater* και *matrix*) με την «ύλη» (*matter*). Ιστοριοποιώντας τον φυσικοποιημένο δεσμό μεταξύ υλικού και θηλυκού-ως-μητρικού, η Butler αξιοποιεί τη διττή σημασία της λέξης “matter”: τα σώματα «υλοποιούνται», αλλά και «έχουν σημασία/νόημα/σημαίνουσα υπόσταση», μόνο μέσα σε ένα πλαίσιο κοινωνικά, ιστορικά και πολιτισμικά διανοητών και εμπεδωμένων συμβάσεων. Αυτό που διακυβεύεται, επομένως, δεν είναι η ύλη καθαυτή, αλλά η ανοιχτή και δυναμική διαδικασία του *matting*: δηλαδή, η υλοποίηση ενός κοινωνικά αναγνωρίσιμου έμφυλου σώματος ως ύλης (*matter*) που έχει σημασία/σημαίνουσα υπόσταση (*matter*).

Το φύλο θεωρητικοποιείται από την Butler ως ένα ρυθμιστικό ιδεώδες από την υλοποίηση του οποίου εξαρτάται η κοινωνική αναγνωρισιμότητα και βιωσιμότητα του υποκειμένου· από την υλοποίηση του φύλου εξαρτάται, δηλαδή, η θέση του υποκειμένου ως προς την πολιτισμική επικράτεια του ανθρώπινου, η οποία ορίζει τα σώματα που έχουν σημασία και σημαίνουσα υλικότητα. Τα σώματα που

³ Άλλωστε η Butler αποδομεί τη συμβατική διάκριση μεταξύ υλικού και πολιτισμικού ή ιδεολογικού, ειδικά όπως αυτή εκφέρεται από τον θεωρητικά αναχρονιστικό και πολιτικά συντηρητικό απλοϊκό υλισμό, ή από μια συντηρητική μαρξιστική ορθοδοξία, σύμφωνα με την οποία ζητήματα φύλου, φυλής και σεξουαλικότητας είναι δευτερεύουσας σημασίας ως προς τα «πραγματικά» ζητήματα που ανήκουν στη σφαίρα της πολιτικής οικονομίας. Η αντιδικία πάνω στο θέμα αυτό ανάμεσα στην Judith Butler και τη Nancy Fraser αποτυπώθηκε σε μια ανταλλαγή άρθρων που φιλοξένησε το περιοδικό *New Left Review* (1998).

⁴ Ellen Rooney, «What Can the Matter Be?», *American Literary History* 8(4):745-758 (χειμώνας 1996), σ. 756.

επιτυγχάνουν να υλοποιηθούν ως βιώσιμα και διανοητά είναι αυτά που υλοποιούν τις προσδοκίες και τα κελεύσματα της καθιερωμένης κανονικότητας. Συγκροτούνται δε και αναγνωρίζονται ως τέτοια μέσω της διαρκούς και βίαιης αποκήρυξης των αδιανόητων και αβίωτων εκδοχών σωματικότητας, οι οποίες, ενώ προσδιορίζουν τον φα(ντα)σματικό τόπο του αποκλεισμού, αυτού του θεμελιώδους όρου της υποκειμενικότητας, βρίσκονται ωστόσο στην καρδιά του υποκειμένου ως συνθήκη δυνατότητας της ίδιας του της συγκρότησης. Η μελαγχολία της αποκήρυξης και αποποίησης δεν είναι, για την Butler, μόνο ένας τρόπος καταδυνάστευσης και οδύνης αλλά και ένα πεδίο ενδεχόμενης κριτικής δράσης. Μέσα δηλαδή από τη μελαγχολία που ενυπάρχει στην αποποίηση της απειλητικής ετερότητας εντός του έμφυλου εαυτού, ενδέχεται να αναδυθεί η επιτελεστική υπόσχεση της αποδιάρθρωσης των κανονιστικών όρων που συγκροτούν αυτόν τον εαυτό.

Καλούμαστε έτσι να ξανασκεφτούμε την υλικότητα του σώματος μέσα από τη φουκωική έννοια της παραγωγικής, ή, ακριβέστερα, της *υλοποιητικής* μικροφυσικής της εξουσίας. Η ίδια η Butler ανταποκρίνεται στην πρόκληση της «υλικότητας του σώματος», μετατοπίζοντας όμως την αναλυτική βαρύτητα στο πώς αυτή η υλικότητα είναι δυναμική εκφορά (και όχι προϋποτιθέμενο ή απόρροια) της αδιάλειπτης σύνδεσης ανάμεσα στο σώμα και την ιστορία, ανάμεσα στο κανονιστικό ιδεώδες και τις εναλλακτικές ιδιοποιήσεις του, ανάμεσα στη σωματικότητα και τον λόγο. Η υλοποίηση του ηγεμονικού λόγου απαιτεί την αδιάλειπτη, επαναληπτική τέλεσή του, τη διαρκή ενσώματη εκδραμάτισή του εκ μέρους των ίδιων των υποκειμένων. Η δυνατότητα, όμως, της εναλλακτικής εμπρόθετης δράσης εκπορεύεται ακριβώς από το αδύνατον της οριστικά τέλει και πιστής επανάληψης. Όπως το θέτει η Ellen Rooney: αποδομώντας τη συμβατική αντίθεση ανάμεσα στο υλικό και το ιδεολογικό, το εγχείρημα της Butler αναμετρείται εκ νέου με το πρόβλημα του κοινωνικού επικαθορισμού, και επομένως αναθεωρεί το ζήτημα των ορίων της εμπρόθετης δράσης.⁵

Προκειμένου να θεωρητικοποιήσει και να ιστορικοποιήσει την υλικότητα της έμφυλης κοινωνικής συνθήκης, η Butler συνομιλεί με το έργο φεμινιστριών θεωρητικών όπως είναι η Σιμόν ντε Μποβουάρ, η Monique Wittig και η Gayatri Chakravorty Spivak, αλλά και με το έργο του Μισέλ Φουκώ (παραγωγικός χαρακτήρας της εξουσίας), του Ζακ Ντεριντά (παραθετικότητα, επαναληψιμότητα),

⁵ Ellen Rooney, *αυτ.*, σ. 756.

του Ερνέστο Λακλάου και της Σαντάλ Μουφ (θεωρία της ηγεμονίας, ριζοσπαστική δημοκρατική θεωρία), του Λουί Αλτουσέρ (υλικότητα της ιδεολογίας), του Ζακ Λακάν (συμβολικό και φαντασιακό) και του Σλαβόι Ζίζεκ (το πολιτικό σημαίνει ως τύπος φαντασιωσικής επένδυσης). Ειδικότερα, δοκιμάζει τα όρια της σύγκλισης ανάμεσα, αφενός, στη *λακανική* θεώρηση του μορφολογικού φαντασιακού και της θεμελιώσής του στη σχέση του υποκειμένου με την εικόνα του σώματός του και, αφετέρου, τη *φουκωική* θεώρηση της μικροφυσικής της εξουσίας, και, ειδικότερα, τη θεώρηση της ιστορικής υλοποίησης των σωμάτων στο πλαίσιο του παραγωγικού χαρακτήρα των ηγεμονικών ιδεωδών.⁶ Την ίδια στιγμή, αναπόφευκτα, ελέγχει κριτικά και τα επιστημολογικά όρια των θεωρήσεων αυτών: το σώμα δεν μπορεί να αναχθεί σε ένα ντετερμινιστικά τετελεσμένο προϊόν των κοινωνικών σχέσεων ούτε όμως και σε μια αδρανή και α-ιστορική πρώτη ύλη. Από τη διττή αυτή αδυνατότητα, αναδύεται η θεωρητική δέσμευση της Butler να διερευνήσει τις δυνατότητες για μια δυναμική (αντί για αιτιακή) σχέση ανάμεσα στο δια-νοητό σώμα και το υλικό σώμα.

Η συγγραφέας ελέγχει τις θεμελιώσεις και τα προϋποτιθέμενα των συμβατικών κατανοήσεων της έμφυλης ταυτότητας με έναν τρόπο που καθιστά αδύνατη την αποσύνδεση της κανονικοποίησης του φύλου και της σεξουαλικότητας από άλλες κοινωνικές ιεραρχήσεις, όπως είναι η αυτές που αφορούν αποικιακές και μετααποικιακές, «φυλετικές», εθνικές και εθνοτικές ταυτότητες. Ασκεί κριτική σε εκείνες τις ψυχαναλυτικές θεωρήσεις που αντιμετωπίζουν την έμφυλη/σεξουαλική διαφορά ως αυτοτελές πεδίο μίας και μόνης δυαδικής και αντιθετικής διαφοράς, και στρέφει την προσοχή μας στις πολλαπλές διασυνδέσεις και διασταυρώσεις ταύτισης και επιθυμίας που συγκροτούν κοινωνικά την υποκειμενικότητα.

Αξιοποιώντας την ψυχαναλυτική έννοια της φαντασιακής ανατομίας, η Butler προβληματοποιεί τους τρόπους με τους οποίους η «έμφυλη διαφορά» εννοιολογείται μέσω της κανονιστικής επένδυσης σε συγκεκριμένα ανατομικά σημεία. Σταθερά προσανατολισμένη εναντίον της κλασικής σύνδεσης της υλικότητας με τη θηλυκότητα, δείχνει πώς το γυναικείο στερείται ιστορικά ανθρώπινης μορφής και πώς κατασκευάζεται ως υποδοχέας της ανδρικής δημιουργικής αρτιότητας και έλλογης πληρότητας. Ασκώντας κριτική στη φροϊδική και λακανική πριμοδότηση του «φαλλού» ως πρωταρχικού και προνομιακού σωματικού σημαίνοντος, ανιχνεύει τις

⁶ Pheng Cheah, *αντ.*, σ. 113.

δυνατότητες για διαφορετικές εκφορές της φαντασιακής ανατομίας, εναλλακτικές στο ηγεμονικό φαντασιακό της ετεροκανονιστικής έμφυλης/σεξουαλικής διαφοράς. Άλλωστε και η ίδια η λακανική έννοια του φαλλού ως συμβολικού φορέα της διαφοράς και η αποσύνδεσή του από το εμπειρικό αναφερόμενό του (δηλαδή, το πέος) προσδίδει δυνάμει στο φαλλό μια ιδιότητα πλαστικότητας και ευελιξίας, αφήνοντάς τον ανοιχτό σε ενδεχόμενες ιδιοποιήσεις και ανασημάνσεις στο πλαίσιο άλλων, μη-φαλλομορφικών φαντασιακών. Μολονότι ο Λακάν αποποιείται κατηγορηματικά την υπαγωγή του φαλλού στην κατηγορία ενός σωματικού μέλους ή ενός φαντασιακού αποτελέσματος, η Butler διαβάζει την αποποίηση αυτή ως καταστατική συνθήκη της συμβολικής υπόστασης την οποία απονέμει ο Λακάν στον φαλλό. Ελέγχοντας κριτικά τη γενεσιουργό και κυριαρχική εξουσία που αποδίδει ο Λακάν στο φαλλό, στην πραγματικότητα θέτει σε αμφισβήτηση την εμβληματική εγκατάσταση του φαλλού ως προνομιακού σημαίνοντος της συμβολικής τάξης. Μια τέτοια ανάγνωση, η οποία θέτει σε αμφισβήτηση την πρόσληψη της ανατομίας ως σταθερό και πρόδηλο αναφερόμενο, στοχεύει στην αποσταθεροποίηση της διάκρισης ανάμεσα στις συμβολικές θέσεις του να είμαι ο φαλλός και του να έχω το φαλλό, οι οποίες ρυθμίζουν τις συμβατικές πολικότητες που περιγράφουν και ρυθμίζουν το σώμα στο πλαίσιο της ετεροκανονιστικής εμφυλοποίησης.

Προκειμένου να διερευνήσει την εμφυλοποίηση ως την επαναλαμβανόμενη ενστάλαξη και καλλιέργεια του κανονικού, η Butler αναπτύσσει τη θεωρία της επιτελεστικής έγκλησης του υποκειμένου. Το υποκείμενο εγκαλείται στο λόγο του φύλου αναδρομικά και επιτελεστικά, όπως ο διαβάτης του Αλτουσέρ εγκαλείται στη θέση του υποκειμένου όταν ανταποκρίνεται στο ηγεμονικό κέλευσμα του αστυνομικού. Η Butler αντικαθιστά το «έ, εσύ εκεί!» του οργάνου της τάξης στην αλτουσεριανή σκηνή της ιδεολογικής έγκλησης από το «είναι κορίτσι!» ή «είναι αγόρι!» που αναγγέλλεται τη στιγμή του τοκετού ή του προγεννητικού υπερηχογραφήματος. Αυτή η πρόωπη ιατρική εκφώνηση δεν περιγράφει απλώς το βρέφος ή το έμβρυο, αλλά το καθιστά υποκείμενο ονομάζοντάς το με τους στενούς και αναγωγικούς όρους του ανατομικού φύλου. Η έγκληση ή κλήτευση στη θηλυκοποίηση ή στην αρρενοποίηση δεν συμβαίνει όμως μια για πάντα, αλλά επαναλαμβάνεται διαρκώς μέσα στο χρόνο, έτσι που εμπεδώνεται (ή, ενίοτε, απορυθμίζεται) το φυσικοποιημένο αποτέλεσμα του φύλου ως μια κοινωνική μυθοπλασία οντολογικής ακεραιότητας.

Αν, ωστόσο, η συγκρότηση του έμφυλου υποκειμένου έγκειται στην επαναλαμβανόμενη ενστάλαξη του κανονικού, παραμένει πάντοτε ανοιχτή η δυνατότητα της επιτελεστικής χρήσης του κανονιστικού κελεύσματος με τρόπους απροσδόκητους και, ενδεχομένως, μη-εξουσιοδοτημένους. Άλλωστε, το ιδεώδες της κανονικότητας δεν συνιστά μια πάγια, στατική, συνεκτική και ομοιογενή οντότητα· αντίθετα, αντλεί την ισχύ του μέσα από ιστορικές διαδικασίες επανάληψης και υλοποίησης, οι οποίες εμπεριέχουν τη δυνατότητα της αμφισημίας, της διαφοράς και της ετεροφροσύνης. Έτσι, η υλοποίηση της εξιδανικευμένης κανονικότητας δεν είναι οριστική και αμετάκλητη, αλλά διαρκώς μερική και επικείμενη. Από την άλλη πλευρά, το υποκείμενο είναι μια «κατά προσέγγιση» εκπλήρωση της εξιδανικευμένης αυθεντίας: δεν είναι ούτε εντελώς επικαθορισμένο από κοινωνικούς περιορισμούς ούτε απλώς ελεύθερο να οικειοποιηθεί τον ηγεμονικό λόγο κατά βούληση. Στο θεωρητικό πλαίσιο της επιτελεστικότητας, το έμφυλο σώμα επενδύεται με την ισχύ – αλλά και με την τρωτότητα- της ενδεχομενικότητας: της δυνατότητας, δηλαδή, για πειθαρχική επανάληψη και αναπάντεχη ρήξη.

Αξιοποιώντας και αναπτύσσοντας περαιτέρω τη θεωρία των ομιλιακών ενεργημάτων [speech act theory], όπως τη διατύπωσε ο J. L. Austin στο *Πώς να κάνουμε πράγματα με τις λέξεις* (1955), η Butler ακολουθεί σε μεγάλο βαθμό την κριτική που έχει ασκήσει στον Austin ο Ζακ Ντεριντά.⁷ Σε αντίθεση με τον Austin, που θεωρούσε ότι οι επιτελεστικές εκφωνήσεις δεσμεύονται από τις συμβάσεις των συμφραζομένων τους, ο Ντεριντά υποστηρίζει την «παραθετικότητα του σημείου» [citationality]: τα σημεία και τα νοήματα δεν περιορίζονται δεσμευτικά από τις συγκεκριμένες συμβάσεις, αλλά ενδέχεται να αποδεσμευτούν από το πρωταρχικό τους πλαίσιο και να εντεθούν σε κάποιο άλλο, με τρόπους απρόσμενους και αντισυμβατικούς. Με τον όρο «επαναληψιμότητα» [iterability], ο Ντεριντά αναφέρεται στην ατελή επαναληπτική παραθετικότητα του σημείου, το οποίο, ενώ φέρει πάντα τα ίχνη της ιστορίας του και της τοποθέτησής του σε συγκεκριμένα συγκείμενα κοινωνικής χρονικότητας, είναι ταυτόχρονα ίδιο και διάφορο προς τον εαυτό του. Σύμφωνα με την προβληματική της επαναληψιμότητας, το ίδιον δεν παρατίθεται ως ταυτόσημο με τον εαυτό του μέσα σε διαφορετικά συγκείμενα, αλλά

⁷ Βλ. το δοκίμιο του Ζακ Ντεριντά “Signature, Event, Context” (1972), στο *Writing and Difference* (1982: 309-330). Βλ. επίσης “Limited Inc a b c...,” στο *Limited Inc*, μτφρ. Samuel Weber και Jeffrey Mehlman (1988: 70-77). Στα κείμενα αυτά, αλλά και αλλού, ο Ντεριντά ανασυνθέτει την ιδιοφυή διάκριση του Ωστιν μεταξύ διαπιστωτικών και επιτελεστικών ομιλιακών ενεργημάτων. Το βιβλίο *Πώς να κάνουμε πράγματα με τις λέξεις* (1955) έχει εκδοθεί από τις εκδόσεις Εστία, σε μτφρ. Α. Μπίστη και επιμέλεια Χ. Χρόνη.

ως έτερον. Πρόκειται για τη δυνατότητα του σημείου να επ-αναλαμβάνεται με διαφορά· αυτή ακριβώς η διαφορά-στην-επανάληψη είναι η συνθήκη για την υπόσχεση και την παραγωγή συμβάντων μέσω της χρήσης –ή κατάχρησης- της εξουσιοδοτημένης σύμβασης ενάντια στον εαυτό της.

Από αυτήν ακριβώς τη θεωρητική συζήτηση περί επαναληψιμότητας απορρέει η θεωρία της Butler για την επιτελεστικότητα του φύλου. Ως τελετουργική και τελεστική παράθεση της νόρμας αλλά και ως δυνατότητα απαγκίστρωσης από τα κανονιστικά συμφραζόμενα, η θεώρηση του Ντεριντά για την επαναληψιμότητα του σημείου αναδύεται ως απάντηση στον ισχυρισμό του Austin ότι προκειμένου μια εκφώνηση να έχει επιτελεστική ισχύ, πρέπει να παραμένει προσκολλημένη στο αρχικό πλαίσió της -στις εξουσιοδοτημένες συμβάσεις και προθέσεις. Τόσο ο Ντεριντά όσο και η Butler αποδίδουν τη δυναμική της επιτελεστικότητας να «παράγει» συμβάντα στη δυνατότητά της να αποσυναρμολογεί τη σύμβαση. Η ισχύς του επιτελεστικού ενεργήματος έγκειται ακριβώς στην απο-συγκειμενοποίησή του [decontextualization], δηλαδή στο διαχωρισμό από το πρωτογενές, αρμόζον συμφραζόμενο και στη δυνατότητα παραγωγής νέων. Η επαναληψιμότητα –αυτή η συνάρθρωση προσεταιρισμού ή αντιποίησης [expropriation] και ανασήμανσης [resignification]– είναι εκείνη που καθιστά ένα ομιλιακό ενέργημα επιτελεστικό. Ακολουθώντας την αναδιατύπωση της θεωρίας του Austin από τον Ντεριντά, η Butler επισημαίνει ότι η διαπιστωτική αναφορά στο προφανές της σωματικής υλικότητας είναι πάντοτε και επιτελεστική, αφού καθιερώνει εκείνο που ονοματίζει δυνάμει της επαναληπτικής επίκλησης ορισμένων αναγνωρίσιμων συμβατικών κωδίκων. Με αυτή την έννοια, η ίδια η διαπιστωτική αναφορά στη σωματική υλικότητα του φύλου συνιστά επιτελεστική παραγωγή της μη-σημασμένης, ηγεμονικής εκφοράς του φύλου.

Τίθενται, έτσι, στο επίκεντρο της ανάλυσης οι πολλαπλές εκφορές της επιτέλεσης: το ευάλωτο στους κινδύνους αφομοίωσης από την επιτελεστική αυθεντία, αλλά και οι ανατρεπτικές δυνατότητες που ενυπάρχουν στην επαναληπτική ιδιοποίηση και ανασήμανση του ηγεμονικού λόγου. Η επανάληψη του «πρωτοτύπου», υποστηρίζει η Butler, ενδέχεται να αποκαλύψει ότι το λεγόμενο πρωτότυπο δεν είναι παρά μια παρωδία της *ιδέας* του φυσικού και του πρωταρχικού. Η τελετουργική αναπαραγωγή ενός αναγνωρίσιμου έμφυλου υποκειμένου μέσω εξιδανικευμένων αξιώσεων ουσίας και οντολογίας είναι μια διαδικασία ρυθμισμένη αλλά ωστόσο και αστάθμητη, τόσο ανοιχτή στην ανατρεπτική ανασήμανση όσο και

επιρρεπής στην πειθαρχική αφομοίωση. Η επιτελεστική εκφορά δεν μπορεί ποτέ να αποφύγει, ή να ελέγξει, απόλυτα την ιστορία που την έχει εξουσιοδοτήσει· δεν μπορεί, όμως, επίσης ποτέ να περιοριστεί και να ελεγχθεί πλήρως από αυτήν. Η διαδικασία επανάληψης ενός σημείου δεν αφήνει πίσω, αλλά αναδιατυπώνει την ιστορία του: πρόκειται, θα λέγαμε, για μια παράδοση στιγμής ταυτόχρονης καθιέρωσης και αυτο-υπέρβασης. Έτσι, η ιστορική χρονικότητα δεν εκλαμβάνεται ως απλώς το αδρανές πλαίσιο μέσα στο οποίο διαδραματίζεται η επιτελεστική εκφορά. Η ίδια η κοινωνική κατασκευή, υποστηρίζει η Butler, είναι «μια χρονική διαδικασία που λειτουργεί μέσω της επαναληπτικής παράθεσης του κανονικού» (σ. 10). Η έννοια της επιτελεστικής εμπρόθετης δράσης, από την άλλη πλευρά, δεν αναφέρεται σε μια προϋπάρχουσα πηγή αυτόνομης ορθολογικής βούλησης που κείται εκτός λόγου και νόμου, αλλά υποδηλώνει το συμβάν της εσωτερικής ετεροίωσης -το εγγενές ρήγμα- στην επαναληψιμότητα.

Στο πλαίσιο αυτής της προβληματικής ανήκει παραδειγματικά η θεωρητική και πολιτική σκευή που παρέχει η ιστορία της χρήσης του όρου *queer*, μιας λέξης που έχει ιστορικά χρησιμοποιηθεί, και συνεχίζει να χρησιμοποιείται, ως απαξιωτική, χλευαστική και προσβλητική κοινόχρηστη έγκληση για την παθολογικοποιημένη γκέι σεξουαλικότητα· η λέξη όμως αυτή έχει στην εποχή μας γίνει αντικείμενο ιδιοποίησης και ανασηματοδότησης από το γκέι κίνημα με τρόπους που αναγνωρίζουν αλλά και ταυτόχρονα στρέφονται εναντίον της ίδιας της ιστορικής επιτελεστικής ισχύος του όρου, και πάνω απ' όλα της αποκειμενοποίησης και του εκτοπισμού που ο όρος, ως επιτελεστικό εκφώνημα, επιτελεί. Η στρατηγική αναδιάταξη, αντιστροφή και ανάκτηση του όρου *queer* μνημονεύει και ξεσκεπάζει την τραυματική ομοφοβική του ιστορία, παρεμβαίνοντας αποδομητικά στο σημασιολογικό του πεδίο και τις δεσμευτικές του συμβάσεις, αναπροσδιορίζοντάς το καταφατικά και καταχρηστικά, και εντέλει μετατρέποντάς το σε πεδίο ενδυνάμωσης, συλλογικότητας και μαχητικής δράσης. Η επανάληψη δεν είναι ακριβές αντίγραφο του ίδιου: Το όργανο του τραυματισμού –του τραυματικού εγκλεισμού κάποιων σωμάτων στα καθιερωμένα όρια των διαθέσιμων οντολογιών- γίνεται οδυνηρό εφόδιο διεκδίκησης και αγωνισμού.

Εκκινώντας από την κριτική επιφύλαξη απέναντι στην πολιτική της ταυτότητας και στις κανονιστικές και πειθαρχικές συνδηλώσεις μιας ενιαίας γκέι ταυτότητας, η *queer* θεωρία υποδέχεται και συνυφαίνει τη θεωρία της επιτελεστικότητας του φύλου, τη μεταδομιστική αντι-ουσιοκρατία και τον πολιτικό

ακτιβισμό γύρω από το HIV/AIDS. Αυτό που δεικνύει η έννοια *queer* είναι ακριβώς η θεωρητική μετατόπιση από την ταυτότητα στην επιτελεστικότητα· μια μετατόπιση με σημαντικές πολιτικές επιπτώσεις τόσο ως προς την κατανόηση της σεξουαλικότητας με όρους ιστορικών και κοινωνικών συνθηκών λόγου και εξουσίας, όσο και ως προς την κατανόηση των δυνατοτήτων και των ορίων της εμπρόθετης δράσης.

Η επιτελεστική εκφορά είναι μια δυναμική και διαφοροποιητική διαδικασία υλοποίησης, η οποία παραμένει επίμονα και ατελεύτητα επιρρεπής στο φα(ντα)σματικό [spectral] συμβάν.⁸ Η μετασχηματιστική δράση αναφέρεται, πάνω απ' όλα, στην εγρήγορση των υποκειμένων για ανταπόκριση απέναντι στη δομική αποτυχία της μιμητικής συμμόρφωσης και στο αστάθμητο της επιτέλεσης. Η διαφορο-ποιητική αναπλαισίωση πάντοτε ενέχει έναν κίνδυνο, αλλά και μια υπόσχεση, αφού είναι αδύνατο να προεικαστεί η πολιτική της έκβαση. Η εδραίωση της σημαίνουσας υλικότητας του έμφυλου σώματος είναι μια διαδικασία ταυτόχρονα προσδιορισμένη και με απροσδιόριστη έκβαση. Αυτή η αβεβαιότητα –ή, αλλιώς, η ιδιότητα του διαφεύγοντος– αποτελεί σημαντική όψη του επιτελεστικού εγχειρήματος. Η Butler ανιχνεύει, έτσι, τι είναι αυτό που καθιστά μια επιτελεστική αναπλαισίωση της φυσικοποιημένης έμφυλης ταυτότητας πραγματικά ανατρεπτική, ενώ, από την άλλη πλευρά, τι είναι αυτό που την καθιστά ευάλωτη και αφομοιώσιμη από τους μηχανισμούς της εκάστοτε πολιτισμικής ηγεμονίας.

Με όρους επιτελεστικότητας, το φύλο δεν είναι απλώς μια τελετουργική επιβεβαίωση του κανονιστικού προτύπου· δεν εγγράφεται παθητικά πάνω στο σώμα (αλλά ούτε ενυπάρχει στην «ουσία» του σώματος). Αντίθετα, επιτελείται διαρκώς σε μια σπειροειδή συνύφανση κοινωνικής πίεσης και δράσης, κατά την οποία τα υποκείμενα επινοούν, επαναλαμβάνουν και διαδραματίζουν δυνατότητες έμφυλης σωματικότητας. Το φύλο δεν είναι προϊόν της λεγόμενης ελεύθερης επιλογής ούτε θεατρική αυτο-αναπαράσταση, αλλά κοινωνικά επιβεβλημένη και εκούσια παράθεση της οντολογίας και επιστημολογίας του εξιδανικευμένου κανονικού, όπου η παράθεση του κανονικού είναι απαραίτητη προϋπόθεση της κοινωνικής αναγνώρισης του υποκειμένου ως τέτοιου. Πρόκειται, δηλαδή, για μια επιτελεστική παράθεση

⁸ Για τη έννοια του φασματικού και του φάσματος [spectre] ως φαντάσματος [fantôme], βλ. Ζακ Ντεριντά, *Φαντάσματα του Μαρξ*, μτφρ. Κωστής Παπαγιώργης, Αθήνα: Εκκρεμές, 1995. Το φασματικό υπερβαίνει τη διαζευκτική σχέση μεταξύ παρουσίας και απουσίας, ζωής και θανάτου. Είναι το ίχνος που απομένει από την παρουσία του άλλου ως απουσία, ή την παρουσία της απουσίας του. Είναι η συμβαντική στιγμή της απρόβλεπτης έλευσης του άλλου, η οποία αναδύεται από την επιτελεστική ισχύ και συνάμα της διαφεύγει.

πάνω στην οποία αποτυπώνεται η μελαγχολική ανταπόκριση του υποκειμένου στις χαμένες ταυτίσεις που ενσωματώνει. Από το πεδίο αυτό αναδύεται η πολιτική υπόσχεση της εξαρθρωτικής δυναμικής της επιτέλεσης. Αυτή η δυναμική, πρέπει να επισημάνουμε, δεν προϋποθέτει την ύπαρξη αυτοτελών αυτουργών-υποκειμένων: δεν υπάρχει υποκείμενο πριν από το φύλο που αυτό επιτελεί. Μια τέτοια διατύπωση, ωστόσο, δεν πρέπει να εκληφθεί ως ισοδύναμη με την απάρνηση του υποκειμένου. Η επανάληψη, αλλά και η αποτυχία της πλήρους και πιστής επανάληψης, παράγουν επιτελεστικά τις συνέχειες και τις ασυνέχειες που συνθέτουν το υποκείμενο. Η έννοια της μιμητικής επανάληψης, έννοια κεντρική στη συλλογιστική της Butler, δεν αναφέρεται στο απορρέον και δευτερεύον προϊόν ή το αντίγραφο ενός πρωτοτύπου πάνω στο οποίο στηρίζεται κάθε δυνατότητα απομίμησης.⁹ Αντίθετα, η μιμητική επανάληψη του φυσικοποιημένου φύλου «παράγει» συμβάντα, ακυρώνοντας τους όρους της προτεραιότητας και της απόρροιας. Έτσι, το φύλο δεν είναι μια παράσταση [*performance*] που ένα προϋπάρχον υποκείμενο επιλέγει –ή όχι– να πραγματοποιήσει, αλλά είναι μια παραστασιακή επιτέλεση ή επιτελεστική εκφορά [*performative*], με την έννοια ότι τελεί το υποκείμενο-τελεστή/τελέστρια ως αποτέλεσμα· παράγει, δηλαδή, τη μυθοπλασία του προϋπάρχοντος και βουλευτικού υποκειμένου.

Τα ισχύοντα καθεστώτα κανονικότητας αποτρέπουν και επιτρέπουν την εμπρόθετη δράση, αφού το να διαμορφώνεται ως –αυτουργό και δυνάμει αντιστεκόμενο– ενσώματο, έμφυλο υποκείμενο σημαίνει να υπόκειται στη ρυθμιστική ισχύ μιας εξουσίας. Το καθεστώς αλήθειας του φυσικού/φυσιολογικού

⁹ Στο θέμα της μιμητικής ταύτισης και της μιμητικής ιδιοποίησης της νόρμας, η Butler συνομιλεί κριτικά με τη θεώρηση του Πιέρ Μπουρντιέ, σύμφωνα με την οποία το *habitus* εμπεδώνεται - διαμορφώνει και διαμορφώνεται- μέσω ενσώματων δομημένων προδιαθέσεων, μιμητικών χειρονομιών και αναπαραστάσεων που εκφράζονται στο πεδίο της καθημερινής κοινωνικής πρακτικής. Αυτή η συγκροτησιακή και απροσδιόριστης έκβασης «πρακτική μίμηση» αναφέρεται σε μια σχέση ταύτισης μέσω της οποίας οι «κανόνες του παιχνιδιού» εν-σωματώνονται χωρίς να είναι αναγώγιμοι σε ένα γνωστικό ή ενσυνείδητο επίπεδο, μετατρέπονται σε «δεύτερη φύση» και εγκαθιδρύουν την κυρίαρχη δόξα. Έτσι, το *habitus* αναφέρεται σε μια «λογική», ή καλύτερα σε μια «αίσθηση» (*sens*), ενσωματωμένης αναπαραγωγής των κοινωνικών δομών στο επίπεδο της κοινωνικής πρακτικής, μιας μιμητικά συμμετοχικής εμπλοκής με τον κόσμο· είναι μια ενσωματωμένη ιστορία που, μετατρέπόμενη σε δεύτερη φύση, παύει να αναγνωρίζεται ως ιστορία. Αν και η Butler συνομιλεί με την ιδέα αυτή της «αίσθησης της πρακτικής» επεξεργαζόμενη την επιτέλεση ως κοινωνικό δράμα μέσω του οποίου υποκειμενικότητες συγκροτούνται και απο-συγκροτούνται, η κριτική που ασκεί στον Μπουρντιέ είναι ότι αφήνει εκτός ανάλυσης την ίδια τη διαδικασία συγκρότησης του υποκειμένου· η «πρακτική μίμηση» του Μπουρντιέ αφενός προϋποθέτει ένα ήδη δεδομένο και συγκροτημένο υποκείμενο που έρχεται σε επαφή με ένα εξωτερικό, «αντικειμενικό», κοινωνικό πεδίο, και αφετέρου πάντοτε αναπαράγει τη συμμόρφωση. Βλ. Πιέρ Μπουρντιέ, *Η Αίσθηση της Πρακτικής*, μτφρ. Θ. Παραδέλλης, επίμετρο Κανάκης Λελεδάκης, Αλεξάνδρεια, 2006. Βλ. επίσης, Judith Butler, “Performativity’s Social Magic,” στο *Bourdieu: A Critical Reader*, επιμ. Richard Shusterman, Blackwell 1999, σελ. 113-128.

φύλου και της σημαίνουσας υλικότητάς του είναι και εδραιωμένο και ανοιχτό σε κοινωνικές πρακτικές αντιποίησης· οι κριτικές αυτές κοινωνικές πρακτικές «παραθέτουν» τις καθιερωμένες εκδοχές κανονικότητας, οι οποίες, όμως, ενδέχεται να απο-υποστασιοποιούνται μέσα στην ίδια τη διαδικασία της παράθεσης, καθώς εντίθενται σε ριζικά διαφορετικά, καταχρηστικά, ανάρμιστα, αντι-κανονιστικά, συγκείμενα. Ωστόσο, οι όποιες ανατρεπτικές πρακτικές ή ερμηνευτικές ανυποταξίες εμπλέκονται αναπόφευκτα στις τρέχουσες σχέσεις εξουσίας τις οποίες αμφισβητούν: ενέχουν τον κίνδυνο της αφομοίωσης στις κοινότοπες μυθοπλασίες του κανονικού αλλά και την υπόσχεση της κοινωνικής αλλαγής.

Φέρνοντας στη συζήτηση τους τρόπους με τους οποίους η υλικότητα του έμφυλου σώματος παράγεται μέσα σε κανονιστικές συνθήκες εκπλήρωσης και σταθεροποίησης των (ούτως ή άλλως ατελών και ασταθών) ρυθμιστικών ιδεωδών του φύλου και της σεξουαλικότητας, το έργο της Butler ανοίγει δρόμους αποδομητικής αναδιατύπωσης της πολιτικής της ταυτότητας και της σχέσης ανάμεσα στο κανονιστικό κέλευσμα και την κριτική ανασήμανσή του. Το φύλο είναι μια επαναληπτική και παραθετική πρακτική που επιτελείται και εγκαλείται διαρκώς μέσα στο χρόνο, μέσα από αμφίσημες και ατελείς διαδικασίες προσέγγισης, εκπλήρωσης, καθιέρωσης και αντιποίησης· είναι μια επαναληπτική επιτέλεση που παράγει συστηματικά τη μυθοπλασία του φύλου ως σωματική ή ψυχική ουσία. Ιδιαίτερης σημασίας για τη φεμινιστική και την queer πολιτική είναι, αφενός, η έμφαση που δίνεται στο πώς οι δυνατότητες ανατροπής των κανονιστικών ταυτίσεων φύλου και σεξουαλικότητας περιορίζονται από σύνθετες πειθαρχικές δομές, αλλά και, αφετέρου, το επιχείρημα ότι, αν και κοινωνικά επιβεβλημένα, η επαναλαμβανόμενη ενστάλαξη της ρυθμιστικής ισχύος της μυθοπλασίας του φύλου δεν επιτυγχάνει με τρόπο πλήρη και απαρέγκλιτο την πειθαρχική υλοποίηση των σωμάτων.

Αν το *Gender Trouble* είχε θεωρηθεί ευάλωτο στην κριτική του βολонταρισμού από αναγνώσεις που εξέλαβαν την επιτελεστικότητα του φύλου ως συνώνυμη της «ελεύθερης επιλογής», το ερώτημα με το οποίο αναμετρείται η Butler στο *Bodies That Matter* είναι πώς μπορούμε να κατανοήσουμε την πειθαρχική διάσταση του φύλου χωρίς να διολισθήσουμε στον κοινωνικό ντετερμινισμό. Ζητούμενο της queer φεμινιστικής θεωρίας που προτείνει η Butler είναι η αποδομητική ανανέωση του ερωτήματος περί σώματος, μέσω της θεωρητικοποίησης ενός σώματος που διαμορφώνεται και διαμορφώνει, που καθορίζεται και καθορίζει. Το υποκείμενο δεν επιτελεί το φύλο του όπως επιθυμεί, ούτε είναι ελεύθερο να

επιλέξει ανάμεσα στις πολιτισμικά διαθέσιμες ανα-παραστάσεις φύλου. Αντίθετα, το ενσώματο και έμφυλο υποκείμενο εμπλέκεται αναπόφευκτα στην επαναληπτική αλυσίδα του κοινωνικού νοήματος, και, παρόλα αυτά (ή μάλλον, ακριβώς γι' αυτό), φέρει τη δυνατότητα της ετερόδοξης νοηματοδότησής του· είναι προϊόν των περιορισμών που θέτει η ηγεμονική κανονικότητα της υποκειμενοποίησης [*assujettissement*], αλλά και φορέας εναλλακτικών νοημάτων και πρακτικών που εκθέτουν και υπερφαλαγγίζουν την επιτελεστική ισχύ του κανονικού. Σύμφωνα με την Butler, «η εμπρόθετη δράση –που δεν έχει εδώ την έννοια της μυθοπλασίας του εγώ ως κυρίαρχου των περιστάσεων- πηγάζει από το αδύνατον της επιλογής» (σ. 124). Ακολουθώντας σ' αυτό την ντεριντιανή σκέψη, η Butler θεωρεί ότι συνθήκη και προϋπόθεση της δυνητικής έλευσης του συμβάντος είναι το αδύνατον της επιτελεστικής εκπλήρωσης, αφού το συμβάν της απείθειας και της ετεροφροσύνης δεν μπορεί να προέρχεται από τον κοινό τόπο του ήδη διανοητού και δυνατού· ως αδύνατον μέσα στη δυνατότητά του, το συμβάν εκπλήσσει τον ορίζοντα της εμπειρίας, της αλήθειας και της προσδοκίας μας.¹⁰

Μέσα από ένα ανυπότακτο ήθος σκέψης, γραφής και πράξης, που υπερασπίζεται γενναία την επίμοχθη ευθύνη της πολιτικής αποδόμησης, η Butler μάς καλεί να στοχαστούμε πάνω στις βίαιες και βεβιασμένες κοινωνικές και ψυχικές διαδικασίες μέσω των οποίων το υποκείμενο εν-σωματώνει την εύθραυστη συνοχή του μέσω ταυτίσεων και αποκλεισμών. Το έργο της, ένα έργο που ταράσσει τους θιασώτες της ευκολίας, της βιασύνης και της κοινοτοπίας, είναι μια επιτελεστική απεύθυνση που θέτει αποδομητικά ερωτήματα σχετικά με τα «αυτονόητα» του έμφυλου σώματος, καλώντας μας σε μια κριτική επανερμηνεία της αμφίσημης πολυπλοκότητας που διέπει τις διαδικασίες και τις δοκιμασίες μέσω των οποίων υλοποιείται ως σώμα σημαντικό, σώμα που έχει υπόσταση και σημασία. Πώς αποδίδεται σημασία και νόημα στην υλικότητα κάποιων σωμάτων, και πώς σε άλλα δεν αναγνωρίζεται η «αυτονόητη» νομιμότητα που εκπηγάζει από την πρόδηλη υλικότητα; Αυτό που διακυβεύεται στο στοχασμό της Judith Butler για την υλικότητα και την υλοποίηση του έμφυλου σώματος είναι η ηθικο-πολιτική υπόσχεση της επιτελεστικότητας: η ριζική ανασηματοδότηση του τι έχει νόημα ως σώμα, επιθυμία, ζωή.

¹⁰ Για τη δυνατότητα της επιτέλεσης να παράγει το συμβάν για το οποίο ομιλεί, αλλά και για το συμβάν ως έλευση του αδυνάτου, βλ., ενδεικτικά, τα έργα του Ζακ Ντεριντά: *Voyous* (2003), *Politiques de l' amitié* (1994) και *Το Πανεπιστήμιο Άνευ Όρων*, μετάφραση και σημειώσεις Β. Μπιτσώρης, Αθήνα: Εκκρεμές (2004).